

# MARTYNO LIUDVIKO RĖZOS SUSIRAŠINĖJIMAS SU LIETUVIŲ DAINŲ RINKĖJAIS PROVINCIOJE

Liucija Citavičiūtė | Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas  
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius, Lietuva  
El. paštas liucija.cita@gmail.com

*Karaliaučiaus universiteto profesorius Martynas Liudvikas Rėza (Rhesa, 1776–1840) kreipimesi į lietuvių literatūros bičiulius (1817) ragino rinkti Prūsijos lietuvių dainas ir siųsti jam į Karaliaučių. Apie 1937 m. Kauno universiteto profesorius Juozas Eretas Rėzos archyve Karaliaučiuje surado keletą dainų siuntėjų laiškų – Brėdausių dvaro mokyklos mokytojo Endrikio Budriaus (1783–1852) ir pamario žvejybos vyriausiojo inspektoriaus Ernsto Vilhelmo Berbomo (Beerbohm, 1786–1865) – ir juos nusirašė, deja, su kupiūromis. Po Antrojo pasaulinio karo pervežtame į Vilnių Rėzos archyve kai kurių laiškų jau nebebuvo. Išlikę trys Budriaus ir keturi Berbomo laiškai, dabar saugomi LMAVB Rankraščių skyriuje. 1964 m. juos paskelbė Albinas Jovaišas, tačiau nepublikavo gausių laiškų priedų, tai – dainos ir regioninė leksika, žvejų frazeologija, pamario augalų ir marių žuvų lietuviški pavadinimai ir kt. Berbomo atsiųsti vytinių valčių bei poledinės žūklės proceso brėžiniai ir schemas su lietuviškais terminais yra pirmieji lietuviški aiškinamieji ir vaizdujamieji žodynėliai. Šiame straipsnyje plačiau pristatomi respondentai, pateikiamas platesnis susirašinėjimo kontekstas, publikuojamas Ereto kupiūruotas Budriaus laiško fragmentas ir keletas Berbomo laiškų priedų fragmentų. Rėzos laiškų nerasta, tačiau galima teigti, kad šiems respondentams jis parašė mažiausiai keturis–penkis laiškus.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *Mažoji (Prūsijos) Lietuva, Martynas Liudvikas Rėza, Endrikis Budrius, Vilhelmas Berbomas, korespondencija, Prūsijos lietuvių dainos, pamario krašto leksika ir frazeologija.*

## ĮVADAS

Karaliaučiaus universiteto profesorius Martynas Liudvikas Rėza (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) lietuvių literatūrai ir kultūrai ypač nusi-pelnė parengdamas tris lietuviškas pasaulietinio turinio knygas, kurioms buvo

lemta garsinti lietuvių tautą Europoje. Visos išleistos Karaliaučiuje, Hartungo spaustuvėje; pirmoji – Kristijono Donelaičio *Metai* („Das Jahr in vier Gesängen“, Königsberg, 1818), antroji – lietuviškų pasakėčių rinkinys, kuriame pirmą kartą publikuotos šešios Donelaičio pasakėčios („Aifópas arba Páfakos iš Grykonų kalbės pergulditos“, Königsberg, 1824). Trečioji knyga – pirmasis lietuvių dainynas („Dainos oder Litthauische Volkslieder“, Königsberg, 1825). Šiuos leidinius Rėza parengė savo iniciatyva, laisvu nuo tarnybos metu. Tekstai išspausdinti lietuvių ir vokiečių kalbomis. Vokiečių mokslo ir kultūros pasaulyje Rėza garsėjo kaip universalus mokslininkas, Biblijos ir senųjų kalbų žinovas, domėjęs Prūsijos valstybės ir Bažnyčios istorija, rašęs filosofinius, teologinius ir filologinius traktatus, o literatų bendruomenėje buvo žinomas poetas, rašęs vokiečių kalba, ir antikos poezijos vertėjas. Šios veiklos sritys taip pat pamažu atsiskleidžia šiandieniniam skaitytojui.

Mažai tirta yra Rėzos rankraštinio palikimo dalis – epistolika. Būdamas Teologijos fakulteto dekanu, universiteto rektoriumi Rėza rašė daug tarnybinių laiškų, dalis išliko ir saugomi Vokietijos bei Lenkijos archyvuose, jie iki šiol netirti ir nepublikuoti. Lietuvių raštijos istorijai vertinga yra Rėzos privati korespondencija, kurioje paliečiami jo širdžiai brangūs dalykai – Prūsijos lietuvių dainos ir gimtojo pamario krašto leksika bei frazeologija.

Sėliai gyvendamas Karaliaučiuje Rėza iki gyvenimo pabaigos palaikė ryšius su tautosakos rinkėjais provincijoje. Iš atsiųstų dainų jis parengė pirmąją Prūsijos lietuvių dainyną, kuriame 85 tekstai, 7 melodijos ir pirmoji studija apie lietuvių liaudies poeziją. Joje Rėza nurodė devynis asmenis, kurių užrašymai publikuoti rinkinyje. Tai kunigas Christianas Danielius Hasenšteinas iš Piktupėnų, superintendentas Johanas Gotfrydas Jordanas iš Valtarkiemio, konsistorijos tarėjas Karlas Gothardas Keberis iš Gumbinės, Karaliaučiaus katedros pamokslininkas Samuelis Teodoras Cipelis, valstybės tarėjas Klaipėdoje Tylo, precentorius Zygfrydas Gustavas Ostermejeris iš Laukiškos (Gotfrydo Ostermejerio anūkas), kunigas Frydrichas Vilhelmas Raušningas iš Enciūnų, kunigas Zygfrydas Ostermejeris iš Plyviškių (Gotfrydo Ostermejerio sūnus) ir vargonininkas, dvaro mokytojas iš Pilupėnų Endrikis Budrius<sup>1</sup>. Dainos į Karaliaučių plaukė ir jau išspausdinus rinkinį. Deja, kol kas apie susirašinėjimą tenka spręsti tik iš dviejų respondentų. Rėzos laiškų nerasta, tačiau iš išlikusios korespondencijos galima rekonstruoti jį dominusias temas, santykį su rašiusiais asmenimis ir net kai kurias buitines detales.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje *Liudviko Rėzos archyve* (F 137–4, F 137–5, F 137–7) saugomi trys Pilupėnų mokytojo Endrikio Budriaus laiškai (dviejų laiškų tik skiautės), parašyti 1820–

1827 m., ir keturi pamario žvejybos vyriausiojo inspektoriaus Ernsto Vilhelmo Berbomo laišakai, su kuriuo Rėza susirašinėjo gyvenimo pabaigoje, 1835–1839 m. Juos publikavo Albinas Jovaišas<sup>2</sup>, tačiau Budriaus laiške yra praleistas reikšmingas fragmentas. Be to, iki šiol nebuvo iššifruoti ir tirti apie 30 puslapių laiškų priedai.

Laiškų priedus transliteravo ir vertė Darius Barasa. Čia pateikiame keletą fragmentų.

## PILUPÈNŲ MOKYTOJO ENDRIKIO BUDRIAUS LAIŠKAI PROFESORIUI RĖZAI

1817 m. Rėza išspausdino kreipimąsi į lietuvių literatūros bičiulius, kuriame skelbė baigiamo rengti spaudai Kristijono Donelaičio kūrinio *Me-tai* prenumeratą ir paragino rinkti lietuvių dainas provincijoje. Rėza rašė:

*Neabejotinai verta rinkti ir trumpuosius tautos kūrinius – dainas ir, subtiliai išvertus juos į vokiečių kalbą, pateikti platesnės literatūrinės visuomenės žvilgsniui. Tektų labai apgailestauti, jei pamažu mirštant kalbai, šie tautos dvasios žiedai turėtų sunykti. <...> Todėl antrasis mano nuoširdus prašymas kilniems lietuvių literatūros bičiuliams – pasirūpinti užrašyti tokias dainas iš tautos lūpų ir malonėti atsiųsti jas man, kad galėčiau išversti ir paskelbti.*<sup>3</sup>

Vienas pirmųjų į Rėzos raginimą atsiliepė **Endrikis Budrius** (1783–1852)<sup>4</sup>. Jis gimė netoli Tilžės, Gastose (vok. *Heinrichswalde*, dab. rus. *Slavsk*), žinių apie jo studijas Karaliaučiaus universitete nerasta, tačiau neabejotinai buvo gavęs gerą išsilavinimą, galbūt studijavęs mokytojų seminarijoje Karalienėje, kuri rengė mokytojus Mažajai Lietuvai (veikė 1811–1926) ar Prūsų Ylavos seminarijoje (veikė 1816–1924), XIX a. joje studijavo daug lietuvių. Budrius tarnavo vargonininku Žydkiemyje, vėliau iki gyvenimo pabaigos mokytojavo Pilupėnuose,

1 [RHESA, L. J.] Betrachtung über die litthauischen Volkslieder. In *Dainos oder Litthauische Volkslieder*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1825, p. 353.

2 L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, d. 2, paruošė A. Jovaišas. Vilnius: Vaga, 1964, p. 365–376.

3 Cituojama iš: Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*: Donelaičio kūrybos publikavimas, t. 4, par. Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 117–118. Dokumento [RHESA, DR.] *An die Freunde der litthauischen*

*Literatur*, 23. Dez. 1817 originalo egzempliorius saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje Rankraščių skyriuje byloje *Zur Preußischen Geschichte*. 1817, F 137–17, l. 9.

4 Biografinių duomenų apie šį asmenį pateikė Vaclovas Biržiška, žr. *Aleksandrynas*: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 2: XVIII–XIX amžiai. Chicago, 1963; fotogr. leid., Vilnius, 1990, p. 388–390.

Brėdausių dvaro mokykloje ir išlaikė nedidelį ūkelį. Laisvomis valandėlėmis Budrius meistravo kankles, pats kankliavo ir komponavo. Jis skelbė periodikoje straipsnius apie lietuvių muzikos instrumentus, vertė į lietuvių kalbą vokiečių poetų eiles, bandė kurti pats, Rėzos skatinamas rengėsi rašyti Lietuvos istoriją lietuvių kalba. Rinkdamas aplinkiniuose kaimuose dainas, jis jautėsi prisidedąs prie Rėzos kuriamo paminklo lietuvių kalbai.

Lietuvių raštijos istorijoje šis asmuo primirštas, nors yra vienas iš XIX a. Prūsijos Lietuvos poezijos kūrėjų, Kristijono Gotlybo Milkaus, Zygfrydo Ostermejerio, Kristijono Danieliaus Hasenšteino amžininkas, deja, neprilygęs jiems literatūriniais sugebėjimais. Rėzos archyve išliko lietuviškas Budriaus eilėraštis *Prisikalbėjims*, datuotinas 1818 m., kurį parašė įkvėptas minėto Rėzos kreipimosi į lietuvių literatūros bičiulius. Eilėraštis nuoširdus ir kupinas vaizdingų metaforų. Lietuvių dainų rinkinio rengimą jis vadina „nevystančio gėlių vainiko pynimu“, kuriam jis siunčia „keletą pupelių“ – gėlių, liaudies vadinamų žemčiūgais<sup>5</sup>.

Befkaitydams raddau Jufū Paráfzimė,  
Jog mes fúftum‘ Žėdū randamū Lietuwoj‘,  
Pinnanczámjam Wainikkui,  
Kurs zydėtu be Pálowós.

Ak Dufzél ben ifztark tawo Norėjimą  
Cžėlą Kwėtką nu fúf‘t, Púpeles íprogtanczos

Dar wífsai neprážydo:  
Jog Saulėlė n‘apfzwiecz‘ macney.

Jei wiártinczau afz Júfugi Mylíftą  
Sztai atfuntinu rods kéleta Púpelū  
Wainikkėlui pridėti,  
Jei pritiktu Gražūmmui jō.

Nezinnódam‘ s tiefà Skyrimą tikkraji,  
Ant Mieginnimo fztai funtinnu ben kellės:  
Jei ifztirczau jas tinkant,  
Procawoczsaus daugiaus nufkint‘.

Buddrus  
Mokytojis Pillūpėnos  
Brėdaufū Dwarė.

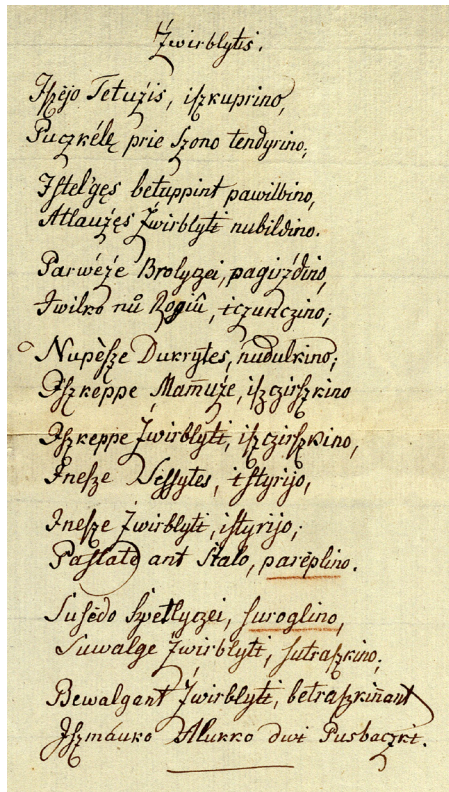
Su šiuo laišku buvo atsiųsti dar keturi eiliuoti tekstai: vestuvinė daina su melodija *Ant brolio svobos*, eilėrašciai *Apraudojimas* ir *Pavasaris* (greičiausiai,

vertimai) ir Friedricho von Hagedorno pasakėčia *Lapė be uodegos*, versta iš knygos: *Hagedorn's Fabeln und Erzählungen*, Lib. I, p. 32<sup>6</sup>. Laiškas, deja, neišliko.

Endrikis Budrius buvo vienas aktyviausių lietuvių dainų ir melodijų rinkėjų. Susirašinėjimas su Rėza vyko vokiečių kalba ir truko apie dešimtį metų. Daugiausiai dainų į Karaliaučių Budrius nusiuntė 1820–1821 m. Iš išlikusios korespondencijos žinomos bent 22 jo atsiųstos dainos, tačiau Rėzos dainyne išspausdinta tik viena, neabejotinai Budriaus atsiųsta daina – *Žvirblytis*, prasidedanti žodžiais: *Išėjo tėtuzis iškuprino*.

Kitas Budriaus laiškas parašytas 1820 m. lapkričio 10 d. Juo atsakyta į du profesoriaus laiškus, rašytus 1818 m. spalio 26 d. ir 1820 m. rugsėjo 23 d. Rėzos laišakai neišliko, tačiau iš Budriaus atsakymo matyti, kad Rėza tuo metu vertė į vokiečių kalbą dainą *Žvirblytis* ir ieškojo komiškiems lietuviškiems veiksmažodžiams vokiškų atitikmenų. Budrius atsakė, kad tie žodžiai neišverčiami, tačiau juos išsamiai paaiškino laiško priede (žr. toliau).

Rėzos archyve išliko tik to laiško skiautės<sup>7</sup>. Apie 1937 m. Karaliaučiaus Valstybės archyve (Msc. Nr. 37) jį dar nesužalotą rado Juozas Eretas. Tik iš jo nuorašo dabar žinomos keturios neišlikusios pastraipos su siuntėjo parašu ir data. Tačiau Eretas kupiūravo antrąją pastraipą, kuri jam pasirodė nesvarbi, nes Budrius kalbą apie savo šeimos reikalus ir aiškinąs atskirus dainose pasitaikančius žodžius<sup>8</sup>. Tą paaiškinimą Budrius, laimei, pakartojė 1827 m. vasario 8 d., nes manė, kad Rėza negavęs ankstesniojo laiško.



1 PAV. Budriaus atsiųsta daina *Žvirblytis* (LMAVB F 137-7, l. 3v)

5 Čia pateikiamas eilėraščio *Prisikalbėjims* autentiškas perrašas iš rankraščio.

6 Šių kūrinių publikaciją žr. *Liudo Rėzos dainos*, d. 2, M. Biržiškos spaudai parengta. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Kaunas, 1937, p. 98–100.

7 Budriaus laiško Rėzai, parašyto 1820 m. lapkričio 10 d., fragmentai saugomi LMAVB F 137-7, l. 1v–2r.

8 ERETAS, Juozas. Rėzos santykiai su Goethe. Iš *Athenaeum*, 1938, t. 9, sąs. 2, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 37–38.



uošlų pūpūdas Dyrinėjū; jūr uošlų nūpūnū, nūbūnū pūpūbū. Kūprinu, kūprinėjū  
 iš yušū yabūnūkū umfūnū: uošl vūnū Kūprū, iūnū Žūitūnū. - Dyrinu, dyrinėjū  
 jūgū abarūpūlū) nūnū Dūnūyūnū uošūnū; nūnūfūlūgūnū, kūnūfūpū, ūnūfūnū, lūnūyū  
 jūnūnū Dūnūyūnū. - Wilbinu, pawilbinu, jūr būnūnūlūnū nū: nū ūbūnūyūnūlū  
 jūgū, abūnū Dūnūlūnū nūnūkū. Iū jūgū jūgū iūnū nū jūnūnū nūnūnūnū nūnū pūkūyūdūnū  
 jūnūnū jūgū abūnū nūnūnū yūnūnūnūnūnūnū. Kūždyti jūgū Gūfūfūpū, iūnū iūnūnū  
 lūnū nūnū yūnūnū jūnū, z. D. Dūnūnū Dūnūnū. nūnūfūlū. jūnū jūnūnū nūnūnū; pūwūlū  
 bīti kūnūnū lūnūfūlū, abūnū nūnū lūnū Gūyūnūfūlū lūnūnūnū, z. D. nūnūnū fūlūnū Mūnūfūnū  
 jūnūnū = abūnū fūlūyūlūgūyū nūnūfūlū, jūnūnū lūnūnū, Gūnūnū jūnūnū Dūnūlūnū kūnūnū. -  
 Iūtelgū iūnū fūnūnūnūnūnū nūnū pūnūnūnū, nūnū iūnū ūnūnūfūnūnū, iūnū jūnūnū nūnū  
 kūnūnūyūnū iūnū Gūfūfūlūnūyūnū nūnū nūnūfūlū. Iūnūnūnūnū nūnū iūnū Mūnū lūnū  
 ūlūnū lūnūnūnū nūnūnūnūnū, iūnū fūlūyūnūfūlū Gūfūfū lūnūnū. - Pūfūnūgūlūnū, iūnū  
 jūgū, pūfūnū nūnū lūnū. Rogfau, rogfoi, jūnūnūpūlūnūzū jūgū, nūnū nūnū nūnū  
 Dūbūnū būlūnūnūnū, fūfūnūnū zū būnūnūyūnūnū Dūfūlūnū: nūnūlūnūnū wūnū Roges, iūnū  
 Dūfūlūnū. Iūnūnū ūnūnūfūlū iūnū nūnūnūlū kūnūfūlū, nūnū nūnūfū abūnū iūnū pūlūyūnū  
 Pūrūpūlūnū, pūrūpūlūnū, nūnūfū wūnū rūpūlūjū, rūpūlūi, nūnū ūlūnū kūnūnū, kūnūnū  
 Mūfūkū rūpūfū, iūnū lūnūnū jūgū; pūlūfū pūrūpūlūnū, lūnūnū iūnū ūfūlūfū jūnūfūnū

2 PAV. Budriaus komentarai, skirti dainai Žvirblytis (LMAVB F 137-5, l. 7v)

*Kúprinu, kūprinėjū,*

ich gehe gebückt umher: wohl von *Kuprà*, der Höcker. - *Dyrinu, dyrinėjū:*

setzt ebenfalls eine Bewegung voraus; einfältiges, komisches, steifes, lang=

fames hingegen. - *Wilbinu, pawilbinu*, hier bedeutet es: er überzeugte

sich, ob ein Sperling wirk[lich] da sei; sonst ist es sinnverwand mit *pakyzdau*,

jenes hat aber einen größern Umfang. *Kiždyti* heißt Geschöpfe, die ihrer Na=

tur nach zornig sind, z. B. Hunde, Bienen etc. vorfätzl[ich] zum Zorne reizen; *pawil=*

*biti* kann dasselbe, aber auch das Gegenteil bedeuten, z. B. einen stillen Menschen

sprach- oder scherzlustig machen, junge Katzen, Hunde zum Spielen bringen. -

*Iūtelgū* ist sinnverwandt mit *památēs*, mit dem Unterschiede daß jenes mehr

Anstrengung der Gefichtsorgane voraussetzt. Besonders wird das Wort? bei

alten Leuten angewendet, die schwaches Gesicht haben. - *Pūfūnūgūlūnū*, ich

setze, pflanze mich hin. *Rogfau, rogfoi*, hingepflanzt sitzen, wie ein mit

Stobben beladener, schwer zu bewegender Schlitten: vielleicht von *Roges*, die

Schlitten. Dieser Ausdruck ist unedel komisch, noch mehr aber der folgende:

*Parūpūlūnū, parūpūlūnū*, wohl von *rūpūlūjū, rūpūlūi*, auf allen Vieren kriechen.

*Mūfūkū rūpūfū*, der Bär sitzt.

## VERTIMAS

„*Kúprinu, kúprinėju*, vaikštinėju sulinkęs: sudarytas iš žodžio *Kuprà*, der Höcker. – *Dyrinu, dyrinėju*: taip pat nusako judėjimo būdą, tai neskubus, komiškas, nelankstus ėjimas. – *Wilbinu, pawilbinu* čia reiškia: jis įsitikino, ar žvirblis tikrai čia yra, šiaip jis reiškia tą patį kaip *pakyzdau*, tačiau anas yra vaizdesnis. *Kiždyti* reiškia: tyčia erzinti iš prigimties piktus gyvius, pvz., šunis, bites ir kt.; *pawilbiti* gali turėti tą pačią arba priešingą reikšmę, pvz., prakalbinti arba išjudinti dūkti – nekalbų žmogų, ramų kačiuką, šunį. *Iftelgęs* yra giminiškas su *památęs*, skiriasi tik tuo, kad anas išreiškia didesnę regos įtempimą. Tas žodis vartojamas kalbant apie senus žmones, kurių regėjimas nusilpęs. – *Pafirolinu*, sėduosi, smengu. *Rogfau, rogfoti*, sėdėti įsmigus, kaip rąstų prikrautos, sunkiai valdomos rogės: kilęs greičiausiai iš *Roges*, die Schlitten. Šis pasakymas yra prasčiokiškas ir juokingas, bet kitas dar juokingesnis: *Parėplinu, parėplinti*, nuo *rėploju, rėploti*, auf allen Vieren kriechen. *Mefzka rėpfo*, der Bär sitzt; tai *parėplinti* reiškia sėdėti panašiai kaip meška.“<sup>9</sup>

Dainą *Žvirblytis Rėza* įdėjo į rankraštinį dainų rinkinį, kurį 1820 m. spalio 14 d. nusiuntė Goethei į Weimarą<sup>10</sup>. Vėliau ji išspausdinta pirmajame lietuvių dainyne (p. 62–63), tačiau komentaruose aiškinama tik viena lietuviška realija *Alus*, o apie vaizdingus veiksmažodžius pasakyta tiek:

Beje, originali daina *Žvirblytis* verčiama į vokiečių kalbą daug prarado. Beveik kiekvienoje eilutėje esama žodžių žaismo, kurio neįmanoma atkartoti vokiškai. Veiksmažodžiai *parėplino, furoglino, iŖczirŖkino, futraŖkino* iš dalies yra onomatopėjos, kurioms mūsų kalbos [t. y. vokiečių] garsyne nėra atitikmenų.<sup>11</sup>

Manytina, kad Budrius buvo nusiuntęs tą dainą su melodija, nes Rėza prašė atsiųsti ir kitos dainos, *Pavojums* (pradžia: *Ant tiltužio stovėjau*), melodiją. Į tai Budrius atsakė, kad jos užrašyti (dėl nepaaiškintų priežasčių) nepavykę ir kečiausias ieškoti dainuotojo į pamari. Daina *Pavojums* į spausdintą rinkinį nepateko. Ją publikavo Mykolas Biržiška<sup>12</sup> iš rankraščio, rasto Rėzos archyve. Su šiuo laišku Budrius siuntė ir nedidelį lietuvių liaudies dainų rinkinį su melodijomis. Jo turinio ir apimties nežinome.

<sup>9</sup> Dokumentas saugomas LMAVB F 137-5, l. 7v.

<sup>10</sup> Mykolas Biržiška klydo nurodydamas, kad Budrius ją atsiuntė Rėzai 1820 m. lapkričio 10 d., žr. *Liudo Rėzos Dainos*, d. 2, M. Biržiškos spaudai parengta. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1937, p. V.

<sup>11</sup> Cituojama iš: Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*: Prūsijos lietuvių dainos, t. 5, par. Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018, p. 177.

<sup>12</sup> *Liudo Rėzos Dainos*, d. 2, p. 9.

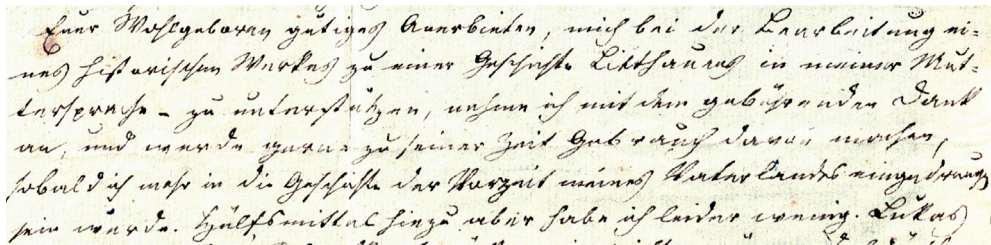
Laiško, parašyto **1821 m. sausio 27 d.**, išliko taip pat tik skiautė<sup>13</sup>, jo turinys žinomas iš Ereto publikacijos<sup>14</sup>. Įrišant laišką Karaliaučiaus archyve, buvo užklijuotos dvi ar trys eilutės, todėl atsirado neišvengiama kupiūra, iš konteksto matyti, kad toje vietoje buvo kalbama apie melodijas. Šiame laiške Budrius atsiuntė dar dvi dainas, jos išliko Rėzos archyve. Pirmosios dainos pateikėja – Ragina Bendikaitikė [Bendikaitė] iš Skoldainių kaimo. Daina *Atsisakymas* (pirmoji eilutė: *Mamužyte, senolyte*) yra su melodija. Ji užrašyta ne posmais, o ištisomis eilutėmis, rašysena ne Budriaus, galbūt Bendikaitės, rašyta kaligrafiškai, su užraitymais ir pažymėta data 1810 m. liepos 4 d. Šios dainės spausdintame Rėzos rinkinyje taip pat nėra. Kita daina *Gluosnis* (pirmoji eilutė: *Ei žirgyt, žirgyti*) užrašyta taip pat ne Budriaus ranka, posmai sunumeruoti. Jos melodiją Budrius žadėjo atsiųsti vėliau, kai pateikėjas pats gerai ją išmoks. Daina *Gluosnis* išspausdinta Rėzos rinkinyje (p. 224–226), bet nurodyta, kad užrašyta įsruities apylinkėse, tad galbūt ne Budriaus atsiųstas variantas.

Paskutinį mums žinomą laišką Budrius parašė **1827 m. vasario 8 d.**<sup>15</sup>, gavęs iš Karaliaučiaus netikėtą dovaną – Rėzos parengto *Dainų* rinkinio egzempliorių. Knyga atėjo su laišku (neiškikęs), parašytu 1826 m. gegužės 19 d., kuriame Rėza prašė ir toliau siųsti dainas. Šį kartą Budrius pridėjo 22 dainas su melodijomis. Tarp jų buvo ir kituose laiškuose siųstos dainos, taip pat ištraukos iš dviejų ankstesnių laiškų (1820 ir 1821 metų), nes Budrius spėjo, kad Rėza jų negavęs. Taip manyti jis galėjo todėl, kad dainyne rado išspausdintą tik vieną savo atsiųstą dainą *Žvirblytis*. Intriguoja daina, kurios melodija esanti paimta ne iš liaudies lūpų (jos numeris 19). Galbūt melodiją sukūrė pats Budrius? Šis dainų pluoštelis neišliko. Jo jau neberado apie 1930 m. į Karaliaučiaus archyvą nuvykęs Mykolas Biržiška.

Budriaus laiškuose gana išsamiai aprašyta liaudies dainų rinkimo metodika. Jis įsimaišydavęs į kaimiečių vestuves ar kitokias šventes ir pelnydavęs jų pasitikėjimą. Kartais jis prašydavęs nusižiūrėtus vyrus ar moteris padainuoti, o jiems jaudinantis ir klystant, gaudavo pažadą susitikti ir padainuoti kitą kartą. Sunkiau būdavę užrašyti melodiją. Ją išklausęs čia pat atkartodavo kanklėmis, tada užrašydavo natomis, o pasitikrindavo vėl pagrodamas dainininkams, kol gaudavo jų pritarimą. Budrius kankles laikė tinkamiausiu liaudišku instrumentu. Straipsnyje apie lietuvių dainavimą jis rašė: „Kadangi liaudies dainos bendrai, o [lietuvių] *Dainos* ypatingai yra atliekamos choru, tai joms pritarti labiausiai tinka kanklės.“<sup>16</sup>

Iš šio laiško sužinome apie Budriaus pasiryžimą rašyti Lietuvos istoriją lietuvių kalba. Idėją pasiūlė Rėza. Galima tik spėti, kad šios istorijos akcentai turėjo būti prūsų ir lietuvių kovos su kryžiuočiais ir šio krašto christianizacija.





3 PAV. Budriaus laiško fragmentas, kuriame kalbama apie Lietuvos istorijos rašymo projektą (LMAVB F 137-5, l. 7v)

Euer Wohlgeboren gütiges Anerbieten, mich bei der Bearbeitung eines historifchen Werkes zu einer Gefchichte Litthauens in meiner Mutterfprache zu unterfützen, nehme ich mit dem gebührenden Dank an, und werde gerne zu feiner Zeit Gebrauch davon machen, fobald ich mehr in die Gefchichte der Vorzeit meines Vaterlandes eingedrungen werde. Hülfsmittel hiezu aber habe ich leider wenig.

#### VERTIMAS

Maloningą Jūsų Kilnybės pasiūlymą paremti mane, gimtąja mano kalba rengiant Lietuvos istorijos veikalą, priimu su derama padėka ir mielai juo pasinaudosiu tada, kai būsiu labiau įsigilinęs į tolimąją savo Tėvynės praeitį. Deja, mažai teturiu pagalbinių priemonių.

Kai kuriuos šaltinius Budrius turėjo pats, jų autoriai – Lucas Davidas, Kasparas Schützas, Kristoforas Hartknochas. Apie kitus – Ludwigą von Baczko, Karlą Faberį ir Augustą Friedrichą von Kozebue buvo girdėjęs, jų veikalus tikėjosi pasiskolinti iš Rėzos. Taip pat prašė už atlyginimą paties Rėzos veikalų. Tai galėjo būti darbai apie Didžiosios Lietuvos istoriją: traktatas *Apie pirmuosius krikščionybės žingsnius lietuvių tarpe*, d. 1, 1810 (*De primis vestigiis religionis christianae inter Lituanos propogatae*); *Apie krikščionių tikėjimo lietuvių tautoje pradžių*, d. 2, 1819 (*De religionis christianae in Lithuanorum gente primordiis*); *Apie krikščionių tikėjimo lietuvių tautoje pradžių*, d. 3, 1820 (*De religionis christianae in gente*

13 Budriaus laiško Rėzai, parašyto 1821 m. sausio 27 d., fragmentai saugomi LMAVB F 137-5, l. 19r.

14 ERETAS, Juozas. Rėzos santykiai su Goethe, p. 38; vertimą žr. *L. Rėza. Lietuvių liaudies dainos*, d. 2, paruošė A. Jovaišas. Vilnius: Vaga, 1964,

p. 368.

15 Budriaus laiškas Rėzai, parašytas 1827 m. vasario 8 d., saugomas LMAVB F 137-5, l. 6r–7r.

16 [BUDRUS] Littauischer Volksgesang. *Neue Preußische Provinzial-Blätter*, 1848, Band V, p. 61.

*Lituanorum initiis*) ir *Lietuviškos Biblijos istorija* (*Geschichte der litthauischen Bibel*, Königsberg, 1816). Nežinia kodėl tarp minimų autorių nėra žinomo ano meto istoriko Gotfrydo Ostermejerio knygų apie senųjų prūsų ir lietuvių seniausiąją istoriją bei mitologiją.

Budrius vienas pirmųjų stengėsi fiksuoti artimesnes jo laikmečiui istorines dainas apie lietuvių nacionalinio išsivadavimo kovas. Tokia yra jo užrašyta daina *Karžygis palaidotin's*, apdainuojanti 1794 m. sukilimo vado Tado Kosciuškos mirtį<sup>17</sup>. Užrašymo vietos Budrius nenurodė. Dainos faktografija neatitinka realybės, tačiau joje ryškūs tradiciniai liaudies dainų simboliai: ažuolas – tėvelis, baltos kapo smiltys – motutė, klevai ir liepos – broleliai ir seselės. Tačiau prie teksto galėjo būti prisilietusi ir literato plunksna.

### Karžigys palaidotin's

Kosčiuško Sunus  
Girrioj' gul nužautas  
Girružej' nužautas:  
O jis ir buvo diddis  
Sawwalninkas.  
Tegull' jis gulli.  
Jiffai ne klaufe  
Tewo ney Mamužės,  
nei viffos fawo didžôs  
Giminužės.

Rafzykit greitai  
Ikk Kosčiuško Tëwo;  
Tegul te rafzo  
Margą Gromateļ,  
Tegul te rafzo,  
Kur jis bus laidotas:  
Ant aukfzto Kalno,  
Ten po Aužolelio,  
Po baltôs Smiltatês,  
Po baltôs Smiltatês.

Žals Aužolelis  
Tai bus jo Tëwelis,  
Baltos Smiltikes,  
Tai bus jo Mamuže;

Žalli Klewelei,  
 Tai bus jo Brolėliai,  
 Baltos Lepates,  
 Tai bus jo Sefytes.

Daugiau žinių apie projektą rašyti Lietuvos istoriją nerasta. Gali būti, kad po Rėzos mirties ši užduotis Budriui tapo per sunki. Pirmoji Lietuvos istorija lietuvių kalba, Simono Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, išspausdinta Sankt Peterburge 1845 m.

Budrius turėjo turtingą namų biblioteką. Joje buvo garsių Prūsijos istorikų Luco Davido, Kasparo Schützo, Kristofo Hartknocho knygų, muzikos veikalai. Ją puošė Rėzos dovanotos lietuviškos knygos – Kristijono Donelaičio *Metai ir Dainos*. Bibliotekoje greičiausiai buvo Kristijono Gotlybo Milkaus žodynas ir lietuvių kalbos gramatika, lietuviška Biblija ir giesmynas, pedagoginė literatūra. Laiškuose Rėza ir Budrius diskutavo intelektualiomis temomis – apie liaudies kūrybą, dainų melodijas ir eilėdarą, poeziją. Perskaitęs Rėzos straipsnį leidinio *Metai* pradžioje, Budrius išdrįso suabejoti profesoriaus teiginiu, kad hegzametas esąs svetima grandinė, uždėta lietuvių kalbai. Jo manymu, originaliajai lietuvių poezijai taisyklingas skandavimas labai dera, tačiau toks reikalavimas nekeltinas dainoms; jis siūlė šia tema padiskutuoti plačiau.

Budriaus laišakai parašyti gerai išlavinta vokiečių kalba. Žodį *Daina* jis rašė lietuviškai, dainų pateikėjus vadino *dainuotojais*. Į adresatą kreipiamasi *Didžiai mokytas Pone Profesoriau; Kilnusus, didžiai gerbiamas Pone*, o kartais ir vienu žodžiu – *Gerbiamasis!* Pasirašoma tradiciškai *Jūsų Kilnybės nuolankiausias tarnas*. Neoficialų respondentų santykį rodo Budriaus laiškuose minimos privataus gyvenimo detalės – žmonos sunki liga, pasibaigusi mirtimi 1819 m. vasarą, ir kt. Ar buvo jie kada nors asmeniškai susitikę, nėra žinoma.

Rėzos laiškų Budriui nerasta, tačiau iš Budriaus atsakymų matyti, kad jų būta mažiausiai trys: 1818 m. spalio 26 d., 1820 m. rugsėjo 23 d. ir 1826 m. gegužės 19 d.

17 Tadas Kosciuszka (Tadeusz Kościuszko, 1746–1817), karo inžinierius, prasidėjus sukilimui prieš Rusijos carinį režimą tapo sukilimo vadu. Jis suteikė valstiečiams asmens laisvę, o dalyvaujančius sukilime atleido nuo lažo ir kitų prievolių. Kosciuszka mūšyje nežuvo, kaip apdainuojama šioje baladėje, o buvo sužeistas. Jis mirė Šveicarijoje, sulaukęs 71 metų, 1817 m. nukritęs nuo arklio. Palaikai buvo pargabenti į Krokuvą ir palaidoti

Vavelio katedroje (plačiau žr. KUOLYS, Darius. Kovos dėl Respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. Iš *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 2007, p. 163–259). Matyt, istorinius faktus, žinomus tik iš nuogirdų, tauta interpretavo savaip, tačiau kyla klausimas, kodėl Budrius nepabandė atskleisti istorinės tiesos. Daina buvo išspausdinta laikraštyje *Preussische Provinzialblätter*, 1848, t. 5, p. 345–346.

Budrius iki gyvenimo pabaigos darbavosi savo gimtosios kalbos vaikams. Jis parengė 37 liaudies dainų rinkinėlį, kurį į vokiečių kalbą išvertė Tilžės mokytojas Eduardas Gisevijus<sup>18</sup>. Tos dainos išspausdintos 1848 metais žurnale *Preussische Provinzialblätter*<sup>19</sup>, sąs. 5 ir sąs. 6. Yra žinomi iš viso 45 Budriaus užrašymai, beveik visi su melodijomis. Iš tos medžiagos buvo galima parengti dainyną (plg. Rėzos dainyne buvo 85 tekstai ir 7 melodijos), tačiau Budrius savo dainų rinkinio neišspausdino.

## RĖZOS GYVENIMO SAULĖLYDŽIO RESPONDENTAS ERNSTAS VILHELMAS BERBOMAS

Kitas Rėzos respondentas buvo jo kraštietis, buvęs Klaipėdos miesto burmistras, pamario žvejybos vyriausiasis inspektorius Ernstas Vilhelmas Berbomas. Nėra tikro įrodymo, kad gyvendamas Karaliaučiuje Rėza lankėsi gimtinėje, tačiau neabejotinai jo atmintyje liko iširėžę vaizdai – žvejų laiveliai, slenkančios kopos – ir pamario lietuvių dainos. Nostalgiją kėlė primiršti šnekamosios kalbos žodžiai ir priežodžiai, kuriuos jo prašymu rinko ir siuntė į Karaliaučių Berbomas. Jo laiškų rasta iš 1835–1839 m., t. y. paskutinių penkerių Rėzos gyvenimo metų, kai Rėzos dainynas jau buvo išspausdintas, o šio dainyno rengėjas susidomėjęs lietuvių leksikografija ir frazeologija.

**Ernstas Vilhelmas Berbomas** (Beerbohm, 1786–1865)<sup>20</sup> gimė Bernsteibruche (dabar Klaipėdos miesto dalis), Karaliaučiuje lankė profesoriaus Marquarto privačią prancūzišką mokyklą, nuo 1803 m. mokėsi verslo Rothlaenderio ir Bergo prekybos namuose Danzige, vėliau tarnybos reikalais pabuvojo Danijoje, Švedijoje ir Norvegijoje. Keletą metų praleidęs Anglijoje, Berbomas 1814 m. grįžo į tėviškę, vedė Prūsijos dvarininko Mac Leano dukrą Emiliją, vertėsi metalo prekyba su Švedija, dirbo tėvo, kuris prekiavo mediena, įmonėje. Tačiau prekyba nesusidomėjo, jį traukė marios. 1820 m. iš uošvio nusipirko dvarą Peilės Muižėje (*Feilenhof*) prie Kuršių marių, Kintų parapijoje. Klaipėdos miesto tarybai pasiūlius, 1835 m. vasario 16 d. Berbomas išrinktas Klaipėdos burmistru, tačiau ir ši tarnyba jo nesužavėjo, todėl 1840 m. atsistatydino ir grįžo į dvarą, 1841–1843 m. buvo žvejybos inspektoriumi, o 1843 m. paskirtas Kuršių marių ir visų jos intakų karališkuoju vyriausiuoju žvejybos inspektoriumi, sukūrė vėtrungių (*vėlukių*) projektus – skiriamuosius ženklus žvejinkų kaimams.

Berbomas domėjosi matematika, astronomija, palaikė ryšius su mokslo draugijomis. Jis piešė plunksna, tapė akvarele, kūrė poeziją, rašė dienoraštį, turėjo gausią biblioteką. Surinkęs medžiagą archyvuose ir vietinių gyventojų atsi-

minimus, 1832 m. Berbomas parašė literatūrinę Jociškių dvarelio kroniką<sup>21</sup>, dedikuotą jociškėčių Hamburgerių giminės palikuonei Karolinai Šarlotei Cygler (Ziegler). Joje pateikė kai kurių faktų ir apie Rėzos giminę iš motinos pusės<sup>22</sup>.

Amžininkų liudijimu, Berbomas puikiai kalbėjęs anglų, prancūzų, švedų ir lietuvių kalbomis. Rudolfas Naujokas rašė: „Nepasakysi, kad lietuviškai kalbėjo laisvai, tačiau kalbą išmanė labai gerai.“<sup>23</sup> Lietuvių delegacijai vykstant į Berlyną pasveikinti Prūsijos princo jubiliejaus proga, Berbomas parašė lietuvišką pasveikinimą, o ponia Emilie Berbom nusiuntė margas pirštines su išmegztais lietuviškais žodžiais. Berbomas buvo mėgstamas amžininkų, mielai kviečiamas į visas lietuvių šventes. Rengėsi jis pagal vietos lietuvių paprotį – trumpu švarku ir ilgais auliniais batais ir buvo vadinamas *Lietuviu (Litauer)*. Šaltą vasario mėnesį grįždamas iš lietuviškų vestuvių persišaldė, susirgo plaučių uždegimu ir 1865 m. mirė, sulaukęs beveik 80 metų<sup>24</sup>, palaidotas Suvernų kapinėse.

1863 m. jau būdamas garbaus amžiaus Berbomas lydėjo iš Klaipėdos į Juodkrantę garlaiviu atvykusius kronprinčą Frydrichą Vilhelmą ir princesę Luizę. Jiems pasakoją apie lietuvių papročius ir kalbą, o prie 1797 m. smėliu užpustyto Karvaičių kaimo padeklamavo savo eilėraštį *Paskutinis Karvaičių medis (Der letzte Carwaitensche Baum)*<sup>25</sup>. Kūrinėlis kupinas nostalgijos, su filosofiniais apmąstymais ir ryškia metafora: užpustyto kaimo vietoje paskutinis medis

18 Eduardas Gisevijus (Gisevius, 1798–1880) – Tilžės gimnazijos mokytojas, nuo 1846 m. joje dėstė lietuvių kalbą. Vienas iš Lietuvių literatūrinės draugijos Tilžėje steigėjų (1879). Rinko tautosaką ir etnografinę medžiagą.

19 *Neue Preußische Provinzial-Blätter*, Band V, p. 66–75, 88–94, 344–359; *Neue Preußische Provinzial-Blätter*, 1848, Band VI, p. 10–25, 190–199.

20 Plačiau apie Berbomą ir jo giminę žr. KAUNAS, Domas. Keturiskart sudegusio dvaro kronika. Iš *Knygos dalia*. Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai. Vilnius: Pradai, 1999, p. 277–290.

21 Rankraščio originalas išlikęs, jis saugomas LNMMB RS F 51-163. Kronika išspausdinta Vokietijoje: *Einige Nachrichten von Jacischken dessen früheren Besitzern und Nachkommen*, herausgegeben von Prof. Dr. E. K. Kuwert mit Original-Holzschnitten von Archibald Bajorat. Grosskrotzenburg: Reinhold Keim Verlag, 1978. Lietuvišką publikaciją iš originalo parengė ir išsamų įvadą parašė Domas Kaunas, žr. KAU-

NAS, Domas. Kai kurios žinios apie Jociškius, jų ankstesnius savininkus ir palikuonis. *Metai*, 1939, Nr. 2, p. 116–125.

22 Rėzos prosenelė, gimusi Hamburger, buvo ištekėjusi už kamerjunkerio Kuverto (Kuwert) iš Špicchuto prie Klaipėdos, o šiam mirus antrą kartą ištekėjo už švedo Ekersdorfo (Eckersdorff). Antroje santuokoje gimė trys dukterys, viena iš jų (Rėzos senelė) ištekėjo už tabakininko Šneiderio (Schneider), gyvenusio Šilokarčiameje. Jie turėjo dukterį Kateriną Šarlotę (Rėzos motina), kuri ištekėjo už Johanno Rėzos iš Karvaičių.

23 ERETAS, Juozas. Rėzos giminė Karvaičiai ir jų poetai. *Athenaeum*, 1937, t. 8, sąs. 2, Kaunas, p. 177. Mykolas Biržiška veikale *Liudo Rėzos dainos*, d. 1, Kaunas, 1935, p. VIII nurodo, kad Berbomas mirė 1880 m., o paskutiniu dešimtmečiu buvo Prūsijos landtago nariu. Čia jis painiojamas su vyriausiu sūnumi Vilhelmu Berbomu (1815–1880).

24 ERETAS, Juozas. Rėzos giminė..., p. 178, 180.

25 Ten pat, p. 177.



dar kovoja su vėjais. 1835 m. eilėraštis išspausdintas Karaliaučiuje leistame laikraštyje *Preussische Provinzialblätter*, galbūt tarpininkaujant Rėzai<sup>26</sup>. Šis eilėraštis žinomas iš Juozo Ereto publikacijos<sup>27</sup>, tačiau suradus laikraščio numerį, kuriame jis paskelbtas pirmą kartą<sup>28</sup>, pasirodė, kad būta keletu pabaigos eilučių, kurių neišspausdino Eretas:

*Ich weiß ein Licht, hier ist es aufgegangen,  
Wo jetzt nur öde Stille wohnt;  
Und wenn das Dorf im Dunkel längst vergangen,  
Stets glänzt ein Stern an seinem Horizont.*

#### PAŽODINIS VERTIMAS

*Pažįstu šviesą, ji nušvito čia, / kur dabar tūno vien gūdi tylą; / ir nors kaimas seniai  
pradingo tamsoje, / jo horizonte nepaliaujamai žiba žvaigždė.*

Puslapio apačioje pridėta redaktoriaus pastaba:

*Wahrscheinlich eine Beziehung auf den Cons.-Rath Prof. Dr. Rhesa.*

#### VERTIMAS

*Tikriausiai turimas galvoje konsistorijos tarėjas profesorius daktaras Rėza*

Berbomo eilėraštis *Paskutinis Karvaičių medis*, kaip ir Budriaus *Prisikalbėjims*, laikytinas lietuvybės puoselėtojų paminklu savo garsiajam kraštiečiui. Po Berbomo mirties bičiuliai parengė ir išspausdino virš 60 puslapių jo eilėraščių rinkinį<sup>29</sup>. Ten perspausdintas ir šis eilėraštis.

Nėra žinoma, ar Ernstas Vilhelmas Berbomas ir dešimčia metų vyresnis Martynas Liudvikas Rėza buvo pažįstami anksčiau. Aktyviau bendrauti jie pradėjo apie 1834 m. Dabar žinomi 4 Berbomo laišakai Rėzai, parašyti 1835–1839 m. Rėzos laišku nerasta, Berbomas mini tik vieną Rėzos laišką, parašytą 1839 m. rugsėjo 16 d.

Pirmąjį mums žinomą laišką Rėzai Berbomas parašė **1835 m. kovo 6 d.** iš savo dvaro Muižėje. 1937 m. Karaliaučiaus archyve jį surado ir publikavo Eretas<sup>30</sup>, tačiau priedų nepateikė ir neaprašė. Iš šio laiško sužinome, kad 1834 m. vasarą Berbomas buvo susitikęs su profesoriumi, tačiau, atrodo, ne Rėza aplankė tėviškę, o Berbomas tarnybos reikalais buvo nuvykęs į Karaliaučių (po pusmečio, 1835 m. vasario 16 d., jis tapo Klaipėdos burmistru). Daryti tokią prielaidą leidžia laiškuose minimos aplinkybės. Su profesoriumi praleistas va-

landas Berbomas vadino maloniomis ir pamokančiomis. Galbūt tada jis ir atvežė Karvaičių atminimui skirtą eilėrašį, kuris buvo išspausdintas kitais metais Karaliaučiuje.

Prie šio laiško buvo pridėta pamario vėjų rožė<sup>31</sup> – Berbomo piešinys su lietuviškais vėjų pavadinimais, taip pat pluoštelis Rusnės apylinkėse vartojamų lietuviškų žodžių. Nei laiškas, nei su juo atsiųsti priedai neišliko.

Kitas laiškas parašytas po ketverių metų iš Klaipėdos, **1839 m. balandžio 27 d.**<sup>32</sup> Jame Berbomas prisimena kitą apsilankymą pas Rėzą (tikėtina, vėl Karaliaučiuje) ir šiltą susitikimą. Gali būti, kad jis tada paskutinį kartą aplankė senstantį, bet dar aktyviai dirbantį bičiulį.

Prie laiško pridėtas šešių lapų priedas su lietuviškais laivininkystės ir žvejybos terminais, vertimu į vokiečių kalbą ir paaiškinimais. Ženklu x pažymėti žodžiai, kuriuos buvo Rėzai atsiuntęs anksčiau.

(vide Figur) Zum Kahn gehörig

a) *Sostas* die Maftbank

b) *S3luže* das Schwerdt. (Treibebrett.  
ein Brett das auf der [Un?]her=  
windfeite ausgehängt wird,  
um das Seitwärtstreiben des  
Kahns zu hindern.

c) *Ardoma* die Segelftange. Spriet.

d) *Rudelis* das Steuer.

e) *Elmentis* die Rohrpinne (Steuerfchaft.)  
*wittinne*. ein Kahnknie (Rippe.)

*Dennes*. Die lofen Bretter die unten  
auf dem Boden im Kahn liegen.

x *Ragas*. Der Stäring

f) x *Pirmragas*. Der Vorderfärung.

26 Kai smėlis pasiglemžė gimtąjį Karvaičių kaimą, Rėza buvo 21 metų ir studijavo Karaliaučiaus universitete. Ankstyvosios Rėzos poezijos tomelyje *Prutena* (1809) šis motyvas aptinkamas du kartus: eilėraštyje *Nuskendęs kaimas* (*Das versunkene Dorf*) ir *Karvaičių kapai* (*Carwita's Gräber*).

27 ERETAS, Juozas. Rėzos gimtinė..., p. 178–179.

28 *Preussische Provinzialblätter*, 1835, Band XIV, p. 530.

29 *Blätter der Erinnerungen an den Ober-Fi-*

*schmeister Wilhelm Beerbohm, für seine Freunde gesammelt*. Heydekrug: Druck und Verlag F. W. Siebert, 1865.

30 ERETAS, Juozas. Rėzos gimtinė..., p. 179.

31 Vėjų rožė – tai žvaigždės formos grafikas, kuriam nurodytos tam tikroje vietovėje vyraujantios vėjo kryptys.

32 Berbomo laiškas Rėzai, parašytas 1839 m. balandžio 27 d., saugomas LMAVB F 137-5, l. 44r–44v.

- g) x *Paraga*. Die vordere Kajute im  
Bradderkahn.
- h) *Paginnis*. Das vordere kleine Segel im do.  
*Burpelis*. Das Gießholz, die Segel  
anzunetzen.  
*Piltas*. Die Gußschaufel, das Waffer  
aus dem Kahn zu gießen.
- i) *Anka*. Die Schlinge in der die Segeltange  
hängt
- k) *Szoninnks* die Wandtauen, die die  
Maften von den feiten festhalten.  
*kumbryti*. Steuern.  
*kartenti*. lufen, das heißt, das Kahn  
fo viel gegen Wind laufen  
lassen, als es angeht.  
*lauszti*. abfallen. d. h. das Kahn  
mehr mit dem Winde gehe  
lassen.  
*wingioties*. laviren. gegen den  
Wind kreuzen.
- l) *Ribbantei*. Die Refbänder, die  
Segel kleiner einzubinden.  
*Ribbantu wējas*. ein ftarker Wind,  
halber Sturm.
- Zur Fifcherev̄ gehörig.
- Illada*. Die Wuhne beŷ der Eisfifcherev̄  
in die man das Netz einläßt.
- Iszwalkas*. Die Wuhne durch die man  
das Netz herauszieht.
- Wokos*. Die Jagelöcher beŷm Eisfifchen.

#### VERTIMAS

(žiūrėti priešinį) Valčiai būdingi

- a) *Sostas* – suolas prie stiebo
- b) *Szluže* – švertas (dreifavimo lenta. Lenta, kuri nuleidžiama vėjo pusėje, kad ne-  
leistų valties nešti į šoną.)
- c) *Ardoma* – burės kartis. Šprintas.
- d) *Rudelis* – vairas.

- e) *Elmentis* – vairalazdė  
*wittinne* – valties lankstas (alkūnė)  
*Dennes* – valtyje apačioje, ant dugno esančios palaidos lentos.
- x *Ragas*. Laivagalis
- f) x *Pirmragas*. Priekinis laivagalis.
- g) x *Paraga*. Kajutė bradinės valties priekyje.
- h) *Paginnis*. Bradinės valties priekinė mažoji.  
*Burpelis*. Medinis semtuvas burei sudrėkinti.  
*Piltas*. Semtuvas vandeniui iš valties išsemti.
- i) *Anka*. Kilpa, į kurią įsikabina burės kartis.
- k) *Szoninnks* virvės, kurios iš šonų prilaiko stiebą.  
*kumbryti*. Vairuoti.  
*kartenti*. Bėgti, t. y. valtį prieš vėją plaukti paleisti tiek, kiek tik galima.  
*lauszti*. Griūti, t. y. valtį daugiau pavėjui paleisti.  
*wingioties*. Laviruoti. Prieš vėją skersuoti.
- l) *Ribbantei*. Skersiniai burės raiščiai, kuriais su-traukiama burė.  
*Ribbantū wėjas*. Stiprus vėjas, pusiau audra.
- Žvejybai būdingi.
- Illada*. Eketė, per kurią poledinėje žvejyboje įleidžiamas tinklas.
- Iswalkas*. Eketė, per kurią tinklas išvelkamas.
- Wokos*. Varymo skylės poledinėje žvejyboje.



4 PAV. Berbomo atsiųstas kuršvaltės piešinys ir laivybos terminai (LMAB F 137-5, l. 42r)

Taip pat buvo pridėtas įvairių posakių ir priežodžių rinkinėlis (apie 40 vietų). Berbomas atkreipė dėmesį, kad kai kurių žodžių ir frazeologizmų nėra Milkaus žodyne<sup>33</sup>, todėl spėjo juos esant provincializmais, taip pat sakėsi esąs pasirengęs sudaryti išsamų žvejybos terminijos žodynelį.

Su laišku atkeliavo ir dvi pamario lietuvių dainos – žvejų daina, prasidedanti *Žvejys valtėlėn, žuvis – į mareles*, ir *Paukščių darbai*, prasidedanti *Vilkis, vilkelis*, antrąjį esanti labai reta, žinoma tik jo tėviškoje. Į šitą laišką Rėza, atrodo, neatsakė.

<sup>33</sup> Kristijonas Gotlybas Milkus (1833–1806), Pilkalnio kantorius. Minimas žodynas *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Woerter-Buch <...>*, von Christian Gottlieb Mielcke. Koenigsberg,

1800. Im Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey. Tai buvo anuomet naujusias ir išsamiausias lietuvių kalbos žodynas.

No. 2. Paukszėjū Darbai.

Wilkis, Wilkėlis,  
Medinnis paukszėtėlis,  
Iszėit isz girres  
ant ganykleles,  
plėszą werszėli  
ir kumelukki;  
dar' sawo darbą.

#  
Lapė, Lapėle,  
medinnis paukszėtėlis,  
slenka isz girres  
i priwartele  
pjauna, sugauna'  
Žasi, Žaseli;  
dar' sawo darbą.

#  
Sžũ, sžũ–, Sžunėlis,  
trobòs sargelis,  
loja ir pjauna  
waggi i kulnėle;  
sžok' per tworeli,  
baidin' bobėles,  
kelones žmonėlės;  
dar sawo darbėli.

Blussa, blussėle,  
smillus paukszėtėlis,  
saldus kraujelis;  
ausztant ausztrėle,  
milsztu karweles,  
pabudin' mergeles;  
dar' sawo darbeli

#  
bittė, bittėle,  
medinnis paukszėtėlis,  
birbja į sžille,  
gill' į pirszėtėle,  
weide, ausėle;  
dũd' ir medėlaus;  
dar' sawo darbėli

#  
Žmogau, Žmogellau!  
reggiek bittėle,  
medinni paukszėtėli;  
ganà tu gilli  
sžirdij', sžirdellij';  
dũk ben sal[dumma]  
sawam bro[lėlui]  
Tai žmogau[s darbėlis]

Trečiasis laiškas parašytas **1839 m. liepos 7 d.**<sup>34</sup> Jame Berbomas įdėjo žodžių ir posakių rinkinį:

*Naujėna.* Der Dreefch. Neubruch im Felde.

*Pranka.* eine Ente.

*Preiksžas.* Der zweyte Ehemann einer Frau.

*Sžeirė.* eine Wittwe.

*ant Delczios. Delczoj.* Figürlich, *jis ant Delczios.* mit ihm geht es in  
feiner Wirtfchaft bergab. Er ift fehr zurůck gekommen.

*isz sweiko kuno.* aus heiler Haut.

*isz mažu dienũ* } von Jugend auf.

*nu mažu waiku* }



*iszwersti.* überfetzen, aus einer Sprache in die andern.

N.B. in Mielcke fteht: „*peržengiu*, ich überzeuge“: wird ein Druckfeh [...] seyn, da gleich drauf richtig „*peržengimas*. Uebertretung“ fol [...]

#### VERTIMAS

*Naujėna.* Pūdymas. Plėšinyš arime.

*Pranka.* Antis.

*Preiksžas.* Moters antras vyras.

*Sžeirė.* Našlė.

*ant Delczios. Delczoj.* Pavyzdžiui, *jis ant Delczios.* Jo ūkio reikalai blogėja. Jis labai apsileido.

*isz sweiko kuno.* Iš sveiko kūno (kailio).

*isz mažu dienū }* nuo mažens.

*nu mažu waiku }*

*iszwersti.* Išversti iš vienos kalbos į kitą.

N.B. Pas Milkų yra: „*peržengiu*, ich überzeuge“ [liet.: įtikinu]. Greičiausiai tai spausdinimo klaida, nes tuoj po to eina teisingai „*peržengimas*. Uebertretung“ <...>

Laiške buvo ir dvi dainos: *Man keleliu jojančiam* ir *Už balto stalo sėdėjau*, antrąją užrašė Anė Liliškaitė (Anne Liliszkaite). Laiškas buvo, greičiausiai, perduotas per rankas, išliko vokas su užrašu: *Jo Kilnybei Ponui konsistorijos Tarėjui ir Profesoriumi, Riteriumi ir t. t. Ponui Rėzai Karaliaučiuje.*

Paskutinis žinomas Berbomo laiškas Rėzai parašytas **1839 m. lapkričio 12 d.**<sup>35</sup> Tai buvo atsakymas į 1839 m. rugsėjo 16 d. prašymą užrašyti bradinės valties dalių lietuviškus pavadinimus, surinkti žuvų valksmo ant ledo terminus, paaiškinti hidronimo *Aistmarės* etimologiją ir kt. Rėzos laiškas neišliko. Berbomas atsakydamas pridėjo žvejų laivo konstrukcijos ir laivo kurso brėžinius su lietuviškais terminais ir pluoštą lietuviškų buities žodžių.

Pridėtos ir dvi dainos – *Šnekėti ir gerti* ir *Vėluvos mūšis*<sup>36</sup>.

Berbomas rašė laiškus Rėzai iki jo mirties ir buvo bene paskutinė gija, siejusi Karaliaučiaus profesorių su gimtuoju pamariu. Laiškuose Berbomas kreipiasi *Kilnūsiai Pone, Didžiai gerbiamas Pone konsistorijos Tarėjau!* Pasirašo: *Nuolankiau-*

<sup>34</sup> Berbomo laiškas Rėzai, parašytas 1839 m. liepos 7 d., saugomas LMAVB F 137-5, l. 38r–41v.

<sup>35</sup> Berbomo laiškas Rėzai, parašytas 1839 m. liepos 7 d., saugomas LMAVB F 137-5, l. 38r–41v.

<sup>36</sup> Vykstant Septynerių metų karui (1756–1753) tarp Rusijos ir Prūsijos, 1757 m. prie Jägersdorfo įvyko didelis mūšis, liaudyje vadinamas Vėluvos mūšiu. Prūsijos armija patyrė pralaimėjimą, kautynėse žuvo daug lietuvių.



*sias tarnas*, o paskutinį kartą – *bičiulis (Freund)*. Laiškuose kalbama ir apie buitinius rūpesčius, neįprastai užsitęsusią žiemą, kai balandžio gale ledu skersai per marias važiuoja ir neįlūžta prikrautos rogės.

Rėzos asmeniniame archyve liko daug nepublikuotų tekstų ir melodijų. Jis ir senatvėje nenustojė domėtis liaudies dainomis, galbūt ketino jas išleisti. Tačiau vis labiau ryškėjo naujos domėjimosi sritys – leksikografija, frazeologija ir istorija. Galima spėti, kad Rėza planavo parengti regioninį (pamario krašto) arba teminį (žūklės, laivybos), o gal ir frazeologizmų žodyną. Liko neįgyvendinti ir kiti sumanymai – surinkti lietuvių patriotines herojines dainas (tokius tekstus jis kaupė archyve) ir lietuvių kalba parašyti Lietuvos istoriją.

## APIBENDRINIMAS

Endrikis Budrius susirašinėjo su Karaliaučiaus profesoriumi apie 1817–1827 metus. Pirmasis jo laiškas neišliko. Dabar Rėzos archyve saugomas vienas Budriaus laiškas, kitų dviejų skiautės ir keletas priedų. Iš laiškų galima spėti, kad Budrius nusiuntė į Karaliaučių mažiausiai 22 dainas, beveik visos buvo su melodijomis. Rėzos rinkinyje išspausdinta tik viena neabejotinai Budriaus atsiųsta daina *Žvirblytis*. Daugiausiai dainų iš Pilupėnų Rėza gavo jau išspausdinęs knygą (1825), jos į pirmąją lietuvių dainyną nepateko, tačiau Rėzos raginimas ir toliau siųsti tekstus su melodijomis leidžia daryti išvadą, kad galėjo būti planuojama antroji lietuviško dainyno dalis.

Rėzos archyve išliko keturi pamario žvejybos inspektoriaus iš Pelės Muižės Ernsto Vilhelmo Berbomo laišakai. Susirašinėjimas vyko 1835–1839 m., paskutiniaisiais Rėzos gyvenimo metais. Berbomas atsiuntė mažiausiai šešias pamario lietuvių dainas, jų spausdintame rinkinyje nėra. Rėzos prašymu jis pateikė didelį pluoštą leksikografinės medžiagos: marių žuvų, pamario augalų, gyvūnų pavadinimų, šnekamosios kalbos leksikos, žvejybos terminologijos, frazeologizmų. Leksikografinė medžiaga buvo grupuojama pagal tematiką. Berbomo užrašymus galima vadinti pirmaisiais lietuviškais vaizduojamaisiais žodynais. Kai kurie priedai buvo su išsamiais brėžiniais, iliustruojančiais poledinės žūklės procesą, bradinės valtys konstrukciją ir kt. Kai kurie žodžiai užrašyti pirmą kartą, jų nebuvo ano meto lietuvių žodynuose. Berbomo atsiųsta medžiaga, išlikusi Rėzos archyve, leidžia daryti prielaidą, kad Rėza ne tik domėjosi pamario frazeologija, bet galbūt kaupė medžiagą pamario regioniniam žodynui.

Pats Rėza nebuvo aktyvus laiškų rašytojas. Iš respondentų laiškų matyti, kad Budriui Rėza parašė mažiausiai tris laiškus (su vienu iš jų atsiuntė rinkinį *Dainos*), Berbomas mini tik vieną Rėzos laišką ir keletą susitikimų. Rėzos laiškų nerasta.

Rėzos korespondencija su kraštiečiais, Lietuvos provincijoje gyvenančiais dainų rinkėjais, atskleidžia mažai pažįstamą jo asmenybės pusę. Respondentus siejo šilti asmeniniai ryšiai, abu paskyrė profesoriui savo kūrybos eilėraščius, Rėza skatino jaunesnius bičiulius lituanistinei veiklai.

## Šaltiniai

1. Endrikio Budriaus laiškas, parašytas Martynui Liudvikui Rėzai 1821 m. sausio 27 d. LMAVB F 137-7, l. 1r–2r.
2. Endrikio Budriaus laiškas su priedais, parašytas Martynui Liudvikui Rėzai 1827 m. vasario 8 d. LMAVB F 137-5, l. 6r–7r.
3. Ernsto Vilhelmo Berbomo laiškas su priedais, parašytas Martynui Liudvikui Rėzai 1839 m. balandžio 27 d. LMAVB F 137-5, l. 42r–45v.
4. Ernsto Vilhelmo Berbomo laiškas su priedais, parašytas Martynui Liudvikui Rėzai 1839 m. liepos 7 d. LMAVB F 137-5, l. 38r–41v.
5. Ernsto Vilhelmo Berbomo laiškas su priedais, parašytas Martynui Liudvikui Rėzai 1839 m. lapkričio 12 d. LMAVB F 137-5, l. 31r–37r.
6. [RHESA]. *An die Freunde der lithauischen Literatur*, 23. Dez. 1817. LNMMB C vok. 2/817.

## Literatūra

1. [BUDRUS]. Littauischer Volksgesang. *Neue Preußische Provinzial-Blätter*, 1848, Band V, p. 59–75, 88–94, 344–359.
2. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas*: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 2: XVIII–XIX amžiai. Chicago, 1963; fotogr. leid., Vilnius, 1990.
3. ERETAS, Juozas. Rėzos gimtinė Karvaičiai ir jų poetai. *Athenaeum*, 1937, t. 8, sąs. 2. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, p. 153–186.
4. ERETAS, Juozas. Rėzos santykiai su Goethe. *Athenaeum*, 1938, t. 9, sąs. 2. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universitetas, 1938, p. 1–55.
5. KAUNAS, Domas. Kai kurios žinios apie Jociškį, jų ankstesnius savininkus ir palikuonis. *Metai*, 1939, Nr. 2, p. 116–125.
6. KAUNAS, Domas. Keturiskart sudegusio dvaro kronika. Iš *Knygos dalia*. Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai. Vilnius: Pradai, 1999.
7. KUOLYS, Darius. Kovos dėl Respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis. Iš *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 2007, p. 163–259. <https://doi.org/10.15388/litera.2006.7.8000>
8. L. Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, d. 2, paruošė A. Jovaišas. Vilnius: Vaga, 1964.
9. *Liudo Rėzos dainos*, d. 1, M. Biržiškos spaudai parengta. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1935.
10. *Liudo Rėzos dainos*, d. 2, M. Biržiškos spaudai parengta. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1937.
11. Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*: Donelaičio kūrybos publikavimas, t. 4, par. Liucija Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
12. *Preussische Provinzialblätter*, 1835, Band XIV.
13. RHESA, L. Ueber lithauische Volkspoesie. In *Beiträge zur Kunde Preußens*. Erster Band. Sechstes Heft. Königsberg: in der Hartungschens

- Hofbuchdruckerei, 1818.
14. RHESA, L. *Prutena, oder Preussische Volkslieder und andere Vaterländische Dichtungen von L. Rhesa*. Königsberg: Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1809.
15. RHESA, L. J. Betrachtung über die lithauischen Volkslieder. In *Dainos oder Lithauische Volkslieder*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei, 1825.

THE CONTACTS OF MARTIN LUDWIG RHESA WITH  
LITHUANIAN SONG COLLECTORS WORKING  
IN THE COUNTRY

*Liucija Citavičiūtė*

Summary

The personal archive of Martin Ludwig Rhesa (1776–1840), who had gathered and prepared the first known collection of Lithuanian songs, contains the letters of two of Rhesa's respondents from the country – of Enrikas Budrius (1783–1852), teacher of the Brėdausių estate school, and of Wilhelm Ernst Beerbohm (1786–1865), chief inspector of littoral fishing. The archive itself was taken to Königsberg after the Second World War and is today stored in the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences. Budrius wrote his letters during 1818–1827 and contained in them songs that he had heard in the Pilupėnų area. He was one of the contributors who had captured the melodies of the songs, which he would hear performed during Lithuanian feasts or other types of gatherings. Budrius has sent more than 20 songs, yet only one – *Žvirblytis* – was eventually included in the printed collection; Rhesa himself gave a copy to Budrius. The letters contain discussions on Lithuanian songs and their melodies; we see some talks regarding a project to write the Lithuanian history using the Lithuanian language, and there are some personal motives present in the letter as well. Beerbohm, the other respondent, corresponded with Rhesa during the former's last years, during 1835–1839; these two men were from the same region and had met several times in Königsberg. Beerbohm's letters contain ample supplementary content – songs and regional vocabularies, fishermen phraseology, Lithuanian names of littoral plants and sea fish, etc. The drawings and schemes of *vytinė* trading boats and ice fishing, complemented with Lithuanian terms, are the first Lithuanian visual and explanatory dictionaries. Some of these words are not included in any of the Lithuanian dictionaries – not now, and not even then. Each of the respondents have authored a poem dedicated to Rhesa. Budrius wrote his poem in Lithuanian. Four Beerbohm's letters and three written by Budrius are extant. Judging by the circumstances referred to in the letters, it is possible to state that Rhesa wrote at least four or five letters to these individuals.

KEYWORDS: Lithuania Minor (Prussian Lithuania), Martin Ludwig Rhesa, Endrikis Budrius, Wilhelm Beerbohm, correspondence, Prussian Lithuanian songs, vocabulary and phraseology of the littoral region.

*Įteikta 2019 m. kovo 1 d.  
Priimta 2019 m. kovo 28 d.*